

Arhivsko gradivo za zgodovino 20. stoletja in strokovni problemi z vidika raziskovalca novejše zgodovine

DEŽELAK BARIČ, Vida, *Archive Materials for 20th Century History and Professional Issues from the Perspective of a Contemporary Historian*. *Atlanti*, Vol. 19, Trieste 2009, pp. 251-261.

Original in Slovenian, abstract in English, Italian and Slovenian, summary in English

The author presents her own, as well as a wider range of research experience in the use of archive materials regarding the examination of 20th century history. The exceptional dynamics of the historical events that transpired in the region of Slovenia by all means distinguish this period. These very dynamics, as well as important and corresponding shifts, consequently also affected changes in the structure of archive collections (the issue of continuation or discontinuation), the intensity of production, the level of preservation and the order of archive materials. She contemplates professional issues according to individual and comprehensive historical periods: the decades prior to the fall of the Habsburg monarchy, the period of the first Yugoslavia, the Second World War, the period of the second or Socialist Yugoslavia, the period of the independent Republic of Slovenia. She cites fundamental and specific characteristics of archi-

Slovenski prostor nesporno označuje izjemna dinamika procesov, ki so na njegovih tleh potekali v novejši zgodovini. Če se omejimo na 20. stoletje, je to obdobje v zgodovini Slovencev kronološko mogoče razdeliti na sledeča sklenjena obdobja in prelome: zaključno obdobje habsburške monarhije, ki se zaključuje s prvo svetovno vojno in razpadom monarhije; obdobje prve Jugoslavije; druga svetovna vojna; obdobje druge oziroma t.i. socialistične Jugoslavije; obdobje samostojne slovenske države, izbojevane v osamosvojitveni vojni leta 1991. Navedena razdelitev že sami po sebi, tudi če gledamo samo skozi prizmo državnih okvirov, v katerih so Slovenci živeli, zgovorno govori o omenjeni dinamiki. Le-ta pa je posledično vplivala tudi na spremembe v strukturah arhivskih gradiv oziroma fondov, povzročenih z diskontinuitetami zgodovinskega razvoja, dalje je vplivala na intenzivnost ustvarjanja gradiv v posameznih razdobjih, na stopnjo ohranjenosti, pa tudi urejenosti arhivskega gradiva. Skladno s tem se raziskovalci gospodarske, socialne, politične in kulturne zgodovine v zadevnem stoletnem časovnem loku soočajo z raznovrstnimi značilnostmi ter specifikami arhivskih gradiv, posledično pa tudi z različnimi težavami.

Zgodovinarjevo raziskovalno delo je - samoumevno - najtežje povezano z zbiranjem raznovrstne dokumentacije v arhivskih ustanovah. Čeprav je res, da se zgodovinarji glede vztrajnosti pri zbiranju gradiva v arhivih ali drugih ustanovah, ki tudi hranijo arhivsko gradivo (npr. v muzejih in knjižnicah) sicer precej razlikujejo, je gornja ugotovitev vsekakor neizpodbitna. To je poudarjal med drugim že utemeljitelj oziroma «oče modernega zgodovinopisja» Leopold von Ranke. Temelj njegove paradigme je prav objektivnost, ki je osnovana na kritični analizi virov. Čeprav sta bila Ranke, kot eden izmed utemeljiteljev nacionalnega zgodovinopisja, in njegov pristop deležna natančnega in kritičnega ovrednotenja, se je kljub temu njegovo poudarjanje uporabe virov obdržalo kot integralni del znanstvenega aparata proučevanja zgodovine. Kot pa je rekel Edward Carr, se v arhiv podajamo z intelektualno prtljago, prtljago v obliki svetovnega nazora in poznavanja preteklosti¹. Za uspešno raziskovanje je pomembno predvsem slednje, torej poznavanje sistema hranjenja in provenience ustvarjalca dokumentarnega oziroma arhivskega gradiva. Le-to spoznamo s študijem relevantne literature in arhivskih pomagal.

Zato so kot pogoj za stvarno načrtovanje raziskave, za

1. Oto Luthar, Marjeta Šašel Kos, Nada Grošelj, Gregor Pobežin: *Zgodovina historične misli: Od Homerja do začetka 21. stoletja*. Ljubljana 2006, str. 500-503, 580.

podrobnejše koncipiranje tematike, ki jo raziskovalec namerava proučiti ter časovno načrtovanje posameznih faz v izvajanju raziskovalnega postopka, skratka za uspešno in učinkovito opravljeno raziskovalno delo, zelo pomembne predvsem naslednje okoliščine, ki jih mora raziskovalec vsaj v osnovnih konturah že pred začetkom raziskave razčistiti oziroma ugotoviti: a) kakšno gradivo lahko pričakuje glede na njegovo poznavanje problematike; b) ohranjenost arhivskega gradiva; c) stopnja urejenosti arhivskega gradiva. Pomembno je, da se seznanijo tudi informacijski pomagali, ki jih ima na voljo na različnih medijih v javnih knjižnicah in predvsem v arhivskih čitalnicah; z njihovo pomočjo se bo natančneje poučil o strukturi, vsebini in obsegu arhivskega gradiva v določenem fondu ali zbirki in mogel na tej osnovi naročiti ustrezne tehnične enote gradiva. Tako rekoč osebno izkaznico vsake arhivske ustanove predstavlja vodnik po arhivskih fondih in zbirkah. Ta je pomemben kašipot slehernemu raziskovalcu pri prvem spoznavanju fondov in zbirk, v katerih pričakuje vire oziroma podatke za raziskavo konkretne tematike².

Poleg navedenih momentov pa ne gre spregledati še nekaterih drugih, med katerimi naj opozorimo predvsem na dva: a) prvi je organizacijsko tehnične narave in zadeva čitalniški red v vsaki posamezni arhivski ustanovi, ki vsekakor vsaj v določeni meri narekuje tempo raziskovalčevega dela; sem sodi delovni čas oziroma odprtost arhivskih čitalnic za uporabnike (v tej zvezi tudi posamezni arhivisti ocenjujejo, da arhivi v Sloveniji uporabnikom niso najbolj prijazni³), dalje število tehničnih enot, ki jih raziskovalec dnevno lahko naroči, možnosti fotokopiranja in fotografiranja; b) nenazadnje je pomemben osebni odnos med arhivistom in raziskovalcem, saj lahko izkušen arhivist raziskovalcu posreduje zelo koristne napotke, mu na ta način olajša delo, posredno prihrani čas in zagotovi bolj kakovostno opravljeno raziskavo. Tu mislimo seveda na profesionalni odnos med arhivistom in raziskovalcem, ki pripadata različnim znanstvenim disciplinam, čeprav sta po izobrazbi običajno oba zgodovinarja. Pri obisku arhivov se pojavljajo tudi trenja med uporabniki in arhivisti zaradi različnih pričakovanj. To je predvsem opazno pri občasnih obiskovalcih arhivov, pri katerih je možno zaznati »Google sindrom«, tj. hotenje, da pridejo do želenega podatka tako rekoč v sekundi. Odnos arhivista do raziskovalca je pogosto pogojen z njegovim renomejem korektnega uporabnika arhivskega gradiva, zato so raziskovalci z »daljšo kilometrino« morda v nekoliko boljšem položaju kot začetniki.

Raziskovalec pa ima danes na voljo precej možnosti, da se sproti seznanja z novostmi v posameznih arhivskih ustanovah - predvsem o morebitnih pridobitvah novih gradiv ali ureditvi kakšnega fonda, ki je bil dotlej prav zaradi neurejenosti nedostopen. Seveda pa mora biti v interesu tudi samih arhivskih ustanov, da seznanjajo širšo in s tem tudi zgodovinsko javnost o kulturni dediščini, ki jo hranijo, o novih pridobitvah, o novo urejenih fondih, da torej občasno izpostavijo določene segmente iz kulturne dediščine, ki jo hranijo. Tu je treba pozdraviti prakso strokovnih revij (Arhivi), ki o tem poročajo, ali pa objave letnih poročil in programov na spletnih straneh, kot to počne npr. Arhiv Republike Slovenije (ARS), kjer se lahko raziskovalec ažurno seznanja z novostmi. Dalje gre pozdraviti razna tematska posvetovanja arhivistov in zgodovinarjev, v katerih posamezniki izčrpno predstavijo vsebino posameznega fonda oziro-

ve materials that the researcher of economic, social, political and cultural history faces. This is the framework within which the author presents the main archive collections and their quantitative extent, the orderliness and accessibility of the materials, the stance of informational assistance, the problem of the lack of materials for certain issues and periods, as well as on the other hand, the hyper-production and multidisciplinary character of the archive materials.

DEŽELAK BARIČ, Vida, Materiale archivistico per la storia del XX secolo e questioni professionali da una prospettiva di uno storico contemporaneista. Atlanti, Vol. 19, Trieste 2009, pp. 251-261.

L'autrice presenta la propria esperienza di ricercatrice nell'utilizzo di materiale archivistico riguardante l'esame del XX secolo. Le dinamiche eccezionali degli eventi storici accaduti nella regione slovena fanno certamente distinguere tale periodo. Proprio tali dinamiche, così come i relativi importanti cambiamenti, hanno conseguentemente influito sui cambiamenti nella struttura delle collezioni archivistiche (la questione della continuità o discontinuità), l'intensità della produzione, il livello di conservazione ed ordine del materiale archivistico. L'autrice prende in considerazione le problematiche professionali in relazione ai periodi storici singolarmente e collettivamente presi: le decadi precedenti la caduta della monarchia asburgica, il periodo della prima Jugoslavia, la seconda Guerra mondiale, il periodo della seconda o socialista Jugoslavia, il periodo della repubblica indipendente di Slovenia. Cita le caratteristiche fondamentali e specifiche dei materiali d'archivio che si trova di fronte il ricercatore di storia economica, sociale, politica e culturale. Questa è la cornice entro la quale l'autrice presenta le principali collezioni archivistiche e la loro consistenza, l'ordine e l'accessibilità del materiale, l'atteggiamento dell'assistenza all'informazione, il problema della mancanza di materiali relativi a certe problematiche e da certi periodi sto-

2. Na tem mestu naj opozorimo samo na izčrpen vodnik osrednje slovenske arhivske ustanove, tj. Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije, Ljubljana 1999. Vodnik je dostopen tudi v elektronski obliki.

3. Marija Hernja Masten: Vzgoja uporabnika v dobrega raziskovalca. V *Arhivi in uporabniki: Arhivi in zgodovinske pisne, Ptuj 2001*, str. 71.

rici, così come, d'altro canto, l'iperproduzione ed il carattere multidisciplinare dei materiali archivistici.

DEŽELAK BARIČ, Vida, Arhivsko gradivo za zgodovino 20. stoletja in strokovni problemi z vidika raziskovalca novejšje zgodovine. Atlanti, Zv. 19, Trst 2009, str. 251-261.

Autorica podaja svoje in širše izkušnje raziskovalcev pri uporabi arhivskega gradiva v kontekstu proučevanju zgodovine 20. stoletja. Navedeno obdobje vsekakor označuje izrazita dinamika v zgodovinskem dogajanju na Slovenskem. Omenjena dinamika in z njo povezani pomembni prelomi pa so med drugim posledično vplivali tudi na spremembe v strukturi arhivskih fondov (vprašanje kontinuitete oziroma diskontinuitete), na intenzivnost produkcije, stopnjo ohranjenosti in urejenosti arhivskega gradiva. Strokovne probleme spremlja po posameznih sklenjenih zgodovinskih obdobjih: desetletje pred razpadom habsburške monarhije, obdobje prve Jugoslavije, druga svetovna vojna, obdobje druge oziroma socialistične Jugoslavije, obdobje samostojne slovenske države. Opozarja na nekatere temeljne in specifične značilnosti arhivskih gradiv, s katerimi se sooča raziskovalec gospodarske, socialne, politične in kulturne zgodovine. V tem okviru predstavi temeljne arhivske fonde in njihov količinski obseg, urejenost in dostopnost gradiva, stanje informativnih pomagal, problem pomanjkanja gradiva za določena vprašanja in obdobja ter na drugi strani hiperprodukcijo in multipliciranost arhivskega gradiva.

SUMMARY

In the following discussion the author presents the experiences of historians-researchers in finding and using archive sources and underlines certain relevant issues that the researchers encounter in their exploration of the history of Slovenians in the 20th century. The author establishes that the Slovenian space in this period is characterised by extremely dyna-

ma njegovega delčka zaradi njegovega pomena na lokalni ali širši ravni⁴ ali opozorijo na zanimive dokumente, ki jih raziskovalec v konkretnem fondu običajno ne bi pričakoval⁵. Opozoriti je treba še na dragocena poročila arhivistov o njihovem sistematičnem pregledovanju gradiva v tujih arhivih in na objavljane evidenc gradiva, ki pride v poštev za proučevanje zgodovine Slovencev. Čeprav gotovo marsikatera informacija ne najde poti do raziskovalca (npr. nepopolni popisi, ki ostanejo v predalih arhivistov). Kritično pa je treba priznati, da raziskovalci vedno ne cenijo dovolj tovrstnih prizadevanj arhivistov, ki so nenazadnje povezana tudi s precejšnjimi finančnimi sredstvi; tipičen primer je obsežno gradivo zavezniške uprave za cono A Julijske krajine iz Državnega arhiva v Washingtonu, ki so ga arhivisti fotokopirali in sedaj ostaja precej neizkoriščeno v Sloveniji.

Kot je bilo že omenjeno, sodijo prav popisi posameznih fondov med pomembne dejavnike, ki vplivajo na hitrost in kakovost raziskovalčevega dela. Vemo, da so popisi zelo različni - od zelo skopih do zelo izčrpnih, na kar vpliva zagotovo več dejavnikov, predvsem urejenost gradiva. Raziskovalci tudi vedo, da so arhivisti pogosto v dilemah, kako natančno naj popisujejo gradivo, in se zavedajo, da za različne fonde iz različnih obdobj pri popisih ni mogoče uveljaviti enakih kriterijev. Problem je pereč še zlasti za obdobje po drugi svetovni vojni, ko začne obseg gradiva enormno naraščati. Nekateri popisi so zatočasne narave, lahko samo v obliki prevzemnega popisa, ki pa so kakovostno tudi zelo različni in sorazmerno temu raziskovalcu koristni. Čeprav je logično, da si raziskovalec želi čim bolj natančnih popisov, pa je tu vendarle treba oziroma bi bilo koristno vsakič poiskati take razumne rešitve, ki odražajo približno uravnoteženo razmerje med vloženim delom, ki ga arhivist vloži v sestavljanje popisov, in koristnostjo popisa za uporabnika; ta je seveda zelo zadovoljen takrat, ko ima na voljo natančen popis, a zelo kritičen do dela arhivistov, če mora na drugi strani uporabljati gradivo iz slabše urejenega in le provizorično popisane fonda, ki je morda v takšnem stanju tudi na račun tega, ker so drugi popisi zaradi težnje k perfekcionizmu terjali preveč časa. Morebitne sugestije raziskovalca so lahko v pomoč, vendar je treba priznati, da se tudi raziskovalec lahko pojavlja z različnimi zahtevami, nekako v dvojni vlogi, skladno s tem pa je tudi različno zahteven glede popisov; ko sistematično raziskuje posamezne večje tematike, dostikrat niti rabi zelo podrobnih popisov, ko pa išče povsem konkretne podatke oziroma dokumente, pa je seveda dobrodošel čimbolj podroben popis, da dokument oziroma podatek čim prej najde. Na koncu je vsak popis odraz subjektivne presoje in odločitve arhivista, kako bo popis konkretno izvršil in tako nosi vsak popis tudi osebno noto popisovalca. Priprava arhivski pomagal zahteva veliko raziskovalnega dela, zato je kakovost pomagal odvisna od vložene energije in jasnosti koncepta izdelave. Obdelava arhivskega gradiva je dolgotrajen proces (odvisen od obsega, ohranjenosti in usposobljenosti arhivista), zato so arhivska pomagala običajno bolje izdelana v arhivih z daljšo tradicijo. Tako so v Arhivu republike Slovenije, ki naj v našem primeru služi kot vzorčen primer, pomagala praviloma dobro sestavljena, bilo pa bi potrebno dodelati nekatere starejše popise arhivskega gradiva. Kakovost in obseg pomagal pa bolj niha v arhivih, ki se nahajajo pri posameznih ustanovah. Tako ima arhiv SAZU narejen popis za petino arhivskega gradiva, medtem ko ima arhiv Univerze v Ljubljani celoten popis gradiva (800 t.m.), ki zaradi varstva osebnih podatkov sicer

4. Glej npr. Ivanka Zajc Cizelj: *SZDL Celje, bogastvo podatkov in pestrost virov*. V *Razmere v arhivskih depojih: (Ne)znano v arhivskih fondih in zbirkah: Medarhivsko sodelovanje*. 23. zbornikanje, Velenje 2007.

5. Glej npr. Ljuba Dornik Šubelj: *Podatki o kršitvah človekovih pravic v času druge svetovne vojne v fondu Dravskega elektrarn*, V *Razmere v arhivskih depojih: (Ne)znano v arhivskih fondih in zbirkah: Medarhivsko sodelovanje*. 23. zbornikanje, Velenje 2007.

ni dostopen v čitalnici, vendar ga raziskovalec dejansko lahko uporablja.

Pri presojanju trenutne urejenosti in (ne)kvalitete popisov arhivskih gradiv pa je treba upoštevati dejstvo, da so slovenski arhivi v zadnjih dveh desetletjih delovali v precej izrednih razmerah, saj so bili arhivisti mnogokrat prezaposleni s prevzemanjem množice arhivskih gradiv po osamosvojitvi Republike Slovenije in z njo povezano demokratizacijo političnega sistema. Arhivisti so poleg ostalih nalog bili tudi obremenjeni z iskanjem podatkov, ki so jih potrebovali državljani Republike Slovenije v upravnih postopkih za uveljavitev določenih pravic na osnovi Zakona o žrtvah vojnega nasilja in Zakona o popravi krivic⁶. To je arhiviste vsekakor trgalo od osnovne dejavnosti, čeprav je po drugi strani pospešilo urejevanje tistih fondov, v katerih so iskali podatke za omenjene vloge.

Želeti bi bilo, da se arhivist, ko ureja določen arhivski fond, ne omeji le na njegovo strokovno obdelavo, ampak da ga predstavi tudi z zgodovinskega vidika širši javnosti in s tem opozori na fond - četudi morda le s kritično objavo kakšnega dokumenta. Raziskovalec včasih pričakuje od arhivista tudi koristne napotke o tem, kje se še morebiti nahaja gradivo, ki bi ga uporabil v svoji raziskavi. Izkušnje so seveda različne; včasih dobi koristne informacije o tem, kje naj še išče gradivo, drugič je razočaran, kajti tako kot raziskovalci obstoje tudi arhivisti z različno temeljitim poznavanjem problemov, pa tudi z različno stopnjo raziskovalnega oziroma arhivističnega žara. Slednjega je mogoče razbrati nenazadnje iz samih popisov. K fazi urejevanja in popisovanja gradiva sodi namreč tudi priprava t.i. historiata, v katerem sta podana opis ustvarjalca in vsebine gradiva. Pregled teh popisov, tudi najnovejših, pa pokaže na velike razlike v tem oziru, saj so nekateri opisi na stopnji pravih študij⁷, drugi imajo navedene vsaj osnovne informacije, najdejo pa se celo popisi brez osnovnih uvodnih informacij, ki bi jih arhivist marsikdaj lahko našel že v Enciklopediji Slovenije. Sestavni deli vsaj novejših popisov so tudi raznovrstni registri; le-ti so raziskovalcu lahko v pomembno oporo, pri čemer je predpogoj, da je tudi popis bil kvalitetno izvršen. Šibka točka so večkrat stvarni registri s presplošnimi gesli; tako se je pri preverjanju gesla «seznam» npr. izkazalo to geslo kot premalo določujoče, saj se je zgodilo, da so se za njim hkrati skrivali sezname volivcev, sezname mobilizirane vprežne živine in še kaj.

Zaradi pomembnosti virov ves čas poteka akcija objavljanja pomembnih arhivalij, ki imajo tako akademske kakor tudi družbenopolitične vzpodbude. Pomen objavljanja virov kot rezultat prizadevanj arhivistov, zgodovinarjev-raziskovalcev ali pa obojih v skupnih projektih je večstranski. Ker se v načelu objavlja pomembno oziroma najpomembnejše arhivsko gradivo, je že izhodiščni izbor gradiva za raziskovalca običajno prvovrstnega pomena.

V nadaljevanju podajamo le nekaj osnovnih ugotovitev o obsegu arhivskih gradiv in poglavitnih fondih v posameznih obdobjih, o tem, kje mora i raziskovalec iskati gradivo zunaj Slovenije, za katere tematike nima na voljo dovolj gradiva, o morebitnih problemih glede dostopnosti itd.

mic historical development, since in this century Slovenians lived in the following state contexts and saw the following turning points: the Habsburg Monarchy, which dissolved with World War I; the First Yugoslavia; World War II; the Second or the so-called Socialist Yugoslavia; the 1991 war and the attainment of the independent state of the Republic of Slovenia. This dynamic development consequently influenced the changes in the structures of archive materials, caused by the radical turning points in the historical development, as well as the intensity of creation of archive materials in individual periods. It also influenced the level of preservation as well as the arrangement of the archive materials. All these circumstances have significant impact on the researchers' possibilities when they explore individual topics from the field of political, economic, social and cultural history. Besides the objective facts, reflected in the existent cultural heritage of the archive institutions, the researchers' planning and the realisation of their research tasks benefit greatly from information aids on various media - especially in archive reading rooms in public libraries - that allow them to find more detailed information on the contents and extent of archive materials. On the example of our central archive institution - the Archives of the Republic

7. Napeto vzdušje, ki so ga bili deležni tudi raziskovalci, in obseg opravljenega dela, zgovorno ilustrira podatek, da je samo Sektor za varstvo arhivskega gradiva druge svetovne vojne do sedaj izdal več kot 80.000 potrdil osebam, ki so uveljavljale status žrtve vojnega nasilja. Glej Metka Gombač: *Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja* (Inštitut za novejšo zgodovino), tipkopis, str. 17.

7. Ne da bi hoteli delati krivico ostalim, ki so tudi vzorno pripravili posamezne popise s študijami, naj npr. omenimo študijo Aleksandre Serše, ki zadeva fond Deželni zbor in odbor za Kranjsko 1861-1918, dalje uvodno, mestoma kar polemično študijo Mojce Tušar v zvezi s fondom Komisija za začasno vodstvo in likvidacijo deželne uprave 1918-1920, Alenke Starman pri popisu fonda Ministrstvo za gradnje Ljudske republike Slovenije 1945-1951, ali pa Jerneja Križaja podfond (v okviru Ministrstva za finance) Komisija za registracijo dajatev za NOV 1954-1956.

of Slovenia, the author determined that the quality of the lists of archive collections varies, that their quality depends on the time when the lists were made as well as on the arrangement of archive collections, but that generally the researchers have many lists of quite good quality at their disposal. The author underlines the essential collections and their extent through individual historical periods, the situations when the researchers should look for materials in foreign archives (especially the period until World War I), the topics with an insufficient quantity of documents available (for example, the activities of political parties in the First Yugoslavia), the problem of handling the extensive archive materials with regard to the period after World War II, and so on. The author especially emphasises the question of the availability of archive materials, as with the process of democratisation after the attainment of Slovenian independence the access to archives has become an integral part of democratic standards; and on the other hand due to these same standards some of the materials are inaccessible today or are only accessible under special conditions (for example, due to the protection of personal data or the will of those who have handed the materials over to archive institutions).

I.

Arhivsko gradivo za zaključno obdobje avstro ogrske monarhije je zajeto v fondih, kakršne je uprava monarhije v temelju oblikovala že sredi 19. stoletja, ki je ostala do razpada monarhije sorazmerno trdna in nespremenjena. Pravno so sodile slovenske dežele v avstrijski del monarhije, razen Prekmurja, ki je pripadalo ogrski polovici. Raziskovalec tega obdobja se zato sooča z neizogibno danostjo, da ima v domačih arhivih na voljo le del gradiva. V osrednjem slovenskem državnem arhivu, v ARS, sodijo vsekakor med ključne naslednji fondi: Deželni zbor in odbor za Kranjsko, 1961-1918, (262 t.m.); Deželna vlada v Ljubljani 1861-1918, (718 t.m.); Deželno predsedstvo za Kranjsko, 1791- 1918, (204 t.m.). Tovrstno gradivo za Štajersko mora iskati v Deželnem arhivu v Grazu. V ARS hranijo tudi gradivo C.K. ministrstev, ki pa je po obsegu sorazmerno skromno; gre za dokumente, ki zadevajo slovensko ozemlje in jih je jugoslovanska država prejela od avstrijske države po prvi ali pa po drugi svetovni vojni. Ostalo gradivo mora zbirati predvsem v Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju.

Tudi za prvo svetovno vojno, ki je na slovenskih tleh potekala z izjemno srditostjo, hranijo slovenski arhivi skromno gradivo, ki ne omogoča temeljnih raziskav o vojaškem in civilnem dogajanju med prvo svetovno vojno na slovenskih tleh. ARS hrani sicer gradivo Poveljstva soške armade 1915-1918, vendar v skromnem obsegu 0,4 t.m. V tem arhivu se hrani tudi gradivo za zgodovino znamenitega 17. pešpolka «kranjskih Janezov». Pogosto se izkaže, da je potrebno gradivo iskati v fondih, ki niso povsem logični in je uspeh rezultat dobrega poznavanja strukture arhivskega gradiva in upravne zgodovine ter naključij. Kot primer naj navedemo raziskavo Jasne Fischer o ruskih ujetnikih na ozemlju Republike Slovenije v času prve svetovne vojne, ko je potrebno gradivo našla v fondu Deželne vlade v Ljubljani Osrednja arhivska ustanova, ki hrani dokumente za slovensko zgodovino prve svetovne vojne, je dunajski vojni arhiv - Kriegsarchiv (obsega okoli 40 tekočih kilometrov dokumentov); v njem je dostop do posameznih gradiv še vedno omejen, npr. do fonda vojaških sodišč ali pa do matrik (dostop do slednjih je bil v preteklosti že mogoč, trenutno pa se je vodstvo arhiva odločilo aplicirati zakonske določbe o varovanju osebnih podatkov, ki jih v Evropski uniji ponekod interpretirajo zelo restriktivno, tako da še danes niso dostopne). Vsa ostala gradiva, ki jih hrani Kriegsarchiv na Dunaju so uporabnikom dostopna. Za zgodovino slovenskega prostora med svetovno vojno 1914-1918, posebno za raziskovanje problematike italijanske zasedbe slovenskih ozemelj, je glavnina arhivskega gradiva shranjena v Centralnem državnem arhivu v Rimu⁸. Ta arhiv je med ključnimi za proučevanje zgodovine primorskih Slovencev med obema svetovnima vojnama, ko Primorska postane integralni del italijanske države.

II.

8. Problematika arhivskega gradiva je bila predstavljena na predavanju Petre Svobljak, *Arhivi prve svetovne vojne, Slovenski svetovni kongres 19.12.2000.*

V prvi jugoslovanski državni skupnosti so upravo izvajali na

podlagi številnih upravnopolitičnih in ustavnopravnih sprememb, ki so opredelile razvoj države v letih 1918-1941. Najvišji organ oblasti na Slovenskem je bila Narodna vlada SHS in za njo Deželna vlada z ustreznimi odseki oziroma poverjeniki, ki so pokrivali posamezna področja družbenega življenja. Razvoj je potekal v smeri centralizacije, vendar so v dvajsetih letih vidno prihajala do izraza tudi avtonomistična prizadevanja v okviru ljubljanskega in mariborskega oblastnega odbora; fonda obeh odborov štejeta skupaj okoli 400 fasciklov.

V zgodovini med obema svetovnima vojnama je največja prelomnica uvedba šestojanuarske diktature leta 1929 z ukinitvijo ustavnosti in parlamentarizma ter s prepovedjo delovanja političnih strank, združitvev ljubljanske in mariborske oblasti v Dravsko banovino z oblikovanjem banske uprave z banom na čelu, s čimer so bili izničeni dotedanji dosežki avtonomističnih prizadevanj Slovencev. Edino predstavniško telo, ki je dobilo pravico svetovati banu, je bil banski svet. Gradivo banske uprave z oddelki, kjer pa je ponekod vključeno tudi gradivo starejših upravnih organov (!), obsega okoli 770 t.m. Banski svet ima le 2 t.m. Za proučevanje političnega življenja med obema vojnama pa je občutno pomanjkanje arhivskih gradiv političnih strank in si morajo raziskovalci pomagati z uporabo takratnih časopisov. Še najbolj je ohranjen arhiv komunistične stranke, ki je skoraj celotno obdobje med obema vojnama delovala v ilegali. Že zaradi državnega okvira, v katerem je večina Slovencev živela med obema svetovnima vojnama, ter dodatno še zaradi centralističnega ustroja tako prve kot druge jugoslovanske države, so razumljivo raziskovalci tega obdobja v dobršni meri vezani tudi na delo v beograjskih arhivih, še zlasti v Arhivu Jugoslavije.

III.

Obdobje druge svetovne vojne sodi med največje prelome v slovenski zgodovini 20. stoletja, če ga ocenjujemo skozi prizmo rušilnosti oziroma razdejanja, ki ga je vojna pustila za sabo (spomnimo naj le na okoli 96.000 smrtnih žrtev med prebivalci na območju današnje Republike Slovenije) in če ga umeščamo v kontekst radikalnih družbeno političnih sprememb s komunističnim prevzemom oblasti leta 1945 kot nasledka vojnega dogajanja. Raziskovalec tega obdobja se sooča še s prav specifično situacijo zaradi tega, ker so si Slovenijo razdelili kar štirje okupatorji (Nemčija, Italija, Madžarska, Neodvisna država Hrvaška). Vsak od njih je na svojih okupacijskih območjih ustvaril specifične razmere in pisal dokumente v svojem jeziku. Zato se pri raziskovalcih tega obdobja slovenske zgodovine pojavlja potreba po znanju kar štirih jezikov. Pri tem pa je poznavanje madžarščine ena najšibkejših točk, zato je Prekmurje mnogokrat tudi na obrobju širše slovenskih zgodovinskega raziskav.

V vojnem obdobju je bilo ustvarjenega veliko pisnega gradiva. Slovenija je imela srečo, da je to gradivo po vojni ostalo v Sloveniji v okviru posebne raziskovalne institucije, kar je predstavljalo izjemo v primerjavi z ureditvijo arhivov druge svetovne vojne v takratni Jugoslaviji, saj so morale ostale republike predati svoje arhivsko gradivo Vojnoistorijskemu institutu v Beogradu. Dejstvo, da je gradivo osta-

lo v Ljubljani, je vsa povojna desetletja raziskovalcem bistveno olajševalo raziskovalno delo. Izjemen tozadevni status Slovenije pa ima pomembne implikacije danes oziroma v celotnem obdobju po osamosvojitvi Slovenije. Če bi bilo to gradivo po vojni predano beograjskemu Vojnoistorijskemu inštitutu, danes do njega ne bi imeli dostopa, saj je arhiv omenjenega inštituta za slovenske raziskovalce praktično nedostopen. S tem bi bile med drugim bistveno otežene ponovne presoje zgodovinskega dogajanja med drugo svetovno vojno, katerim smo sicer priča v strokovni in širši javnosti zadnji dve desetletji.

Večina vojnega gradiva je tako bila zbrana na enem mestu v Ljubljani. Ta arhivski korpus odlikujeta vsebinsko bogastvo in tematska raznovrstnost, ki predstavljata za raziskovalce neizčrpen vir informacij in je precej izjemen tudi v evropskem merilu. To gradivo, ki se v osnovi deli na fonde in zbirke okupatorjev, partizanstva in protirevolucije, je bilo po vojni od vsega začetka deležno precej posebne obravnave oziroma pozornosti, zato velja za relativno zelo dobro urejeno in posledično tudi dobro popisano. Kljub obsežnemu arhivskemu gradivu⁹, ki je bilo ustvarjeno in tudi ohranjeno, pa se srečuje raziskovalec tudi tu s težavami. Ena od teh je npr. neenakomerna časovna razporejenost gradiva. Tako je za partizanski tabor značilno pomanjkanje dokumentov za leto 1941 in 1942, zaradi česar je med drugim težje razbirati začetne strateške opredelitve komunistične partije kot ključnega dejavnika v odporu. Nasprotno pa je za gradivo domobranskih enot značilno, da ga je od druge polovice 1944 dalje oziroma proti koncu vojne vedno manj; to dejstvo je mogoče razložiti s tem, da je gradivo, ki je bilo še v operativni uporabi, bilo ob koncu vojne uničeno. Tudi ohranjenost gradiva za posamezna območja oziroma pokrajine je različna, kar je bilo v veliki meri odvisno od intenzivnosti procesov, ki so tam med vojno potekali, pa tudi od drugih slučajev. Tako lahko ugotovimo, da so fondi Glavnega štaba NOV in POS ter fondi IX. Korpusa (Primorska in Gorenjska) precej popolni, da pa so vrzeli v gradivu VII. Korpusa (Dolenjska, Notranjska) in IV. Operativne cone (Štajerska in Koroška) ter v posameznih brigadah in odredih. Tudi za civilne partizanske fonde velja, da je na voljo več arhivskega gradiva za Notranjsko, Dolenjsko in Primorsko kot pa za Gorenjsko, Štajersko, Koroško in Prekmurje. Pri gradivu nemškega okupatorja za tista območja, ki jih je zasedal od 1941 dalje (Gorenjska, Štajerska, Koroška), ima raziskovalec na voljo največ gradiva nižjih in srednjih oblastnih organov, ki so bili podrejeni šefom civilne uprave (fondi deželnih svetnikov in občinskih uradov), ostalo gradivo je potrebno iskati tudi v tujih arhivih. Malo je gradiva za območja, ki jih je nemški okupator zasedel po kapitulaciji Italije, tj. za Ljubljansko pokrajino in Primorsko. Del gradiva je nemški okupator že pred koncem vojne odpeljal v Avstrijo, del pa ob koncu vojne enostavno požgal. Za proučevanje obdobja italijanske okupacije in italijanskega okupacijskega sistema je v celoti ali v nekoliko okrnjenem obsegu ohranjeno gradivo osrednjih oblastnih, političnih, vojaških in političnih institucij, pomembni pa so tudi deli registratur okrajnih glavarstev in gradivo karabinjerskih postaj. Med izjemno dragocenimi zbirkami, pomembnimi za proučevanje propagande in kulturne ustvarjalnosti, pa so zbirke partizanskega, okupatorjevega in protipartizanskega tiska¹⁰. Poleg nakazanih težav, s katerimi se srečuje raziskovalec zaradi uničevanja dokumentov, pa tudi sicer vojna dinamika ni dopuščala oziroma ni bila naklonjena ustvarjanju dokumen-

9. Po popisu iz leta 1967 je bilo v takratnem Arhivu IZDG, ki je sicer hranil večino vojnega gradiva, in se kasneje stanje ni več bistveno spreminjalo, količinsko razmerje med posameznimi sklopi fondov in zbirk sledeče: partizanski arhiv 1730 fasciklov, okupatorski arhiv 2823 fasciklov, gradivo protipartizanskega tabora 342 fasciklov. Glej Metka Gombač: *Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja* (Inštitut za novejšo zgodovino), tipkopis., str. 13.

10. Tone Ferenc: *Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja*. V *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, Ljubljana 1960; Metka Gombač: *Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja* (Inštitut za novejšo zgodovino).

tov, je raziskovalec v izjemno nezavidljivem položaju pri proučevanju določenih segmentov zgodovine neposredno po končani vojni, ki pa so še v najtesnejši povezavi z vojnim dogajanjem; sem sodijo v prvi vrsti množični poboji ob koncu vojne, ki jih je zagrešilo vodstvo Titove Jugoslavije.

IV.

Obdobje druge Jugoslavije je v primerjavi z ostalimi obdobji slovenske zgodovine v 20. stoletju najdaljše obdobje. Raziskovalec se tu srečuje z izjemno obsežnim arhivskim gradivom, obdobje pa je s stališča upravnih sprememb tudi sorazmerno komplicirano. Če je za predhodna obdobja raziskovalec večkrat soočen s problem pomanjkanja arhivskega gradiva, sicer pa je gradivo v glavnem vsaj obvladljivo, se v tem obdobju vse pogosteje srečuje s problemom hiperprodukcije in multipliciranostjo arhivskih gradiv; s čimer postaja izpovedna moč arhivskih gradiv nesorazmerna z obsegom posameznih fondov. Takšne razmere postavljajo raziskovalca pred zelo neprijetno dilemo - kako obvladati množico dokumentov oziroma, kako pristopiti k raziskavi, da bo le-ta v časovnem smislu ekonomično izvedena a obenem ne bodo prezrti pomembni dokumenti.

Glede na ključno vlogo komunistične partije, ki je usmerjala in obvladovala vse segmente družbe v celotnem obdobju obstoja jugoslovanske države, sodi gradivo, ki je vezano na delovanje Komunistične partije Slovenije oziroma Zveze komunistov Slovenije pri proučevanju slovenske zgodovine v obdobju druge Jugoslavije med prioriteto. Skladno z omenjeno vlogo komunistične partije je nastalo tudi obsežno gradivo tako na republiški kot na lokalnih ravneh. Samo fond izvršnega komiteja ZKS in centralnega komiteja ZKS, ki je danes v sklopu ARS, obsega okoli 6.000 škatel. Gradivo je v celoti urejeno in vsaj v grobem tudi v celoti popisano, vendar popis iz najnovejšega obdobja ni enovit - dejansko predstavlja smiselno združitev prejšnjih popisov, ki pa so jih v preteklosti izvajali na različne načine (kartoteke, popisne pole, računalniški popisi), pa tudi izčrpnost popisov je bila različna. Raziskovalec je pri uporabi teh popisov vsaj v začetni fazi nekoliko odvisen od pomoči arhivistov.

Za proučevanje značaja političnega sistema in represije je neizogiben fond Republiškega sekretariata za notranje zadeve, v katerem pa se med drugim hranijo tudi dokumenti okupatorjev iz časa druge svetovne vojne. V tem fondu sta sedaj podfonda javne in državne varnosti, obsega okoli 3.000 škatel. Fond je urejen in tudi popisano.

Gradivo upravnih organov za prva leta po vojni je v glavnem urejeno in popisano, s čimer so raziskovalcem zagotovljeni solidni pogoji za delo. Za nadaljnja desetletja pa so razmere od fonda do fonda različne, saj je precej gradiv v fazi urejanj in popisovanj in zagato tako arhivistov kot raziskovalcev rešujejo različno kakovostni prevzemni popisi. Raziskovalec je zato večkrat primoran premetati kar precej škatel, preden najde iskano gradivo. Težavnost dela povečuje še ogromna količina gradiva, tako da so ti raziskovalci kar v dvakratnem težavnem položaju. Fond Vlade RS, ki je v fazi urejanja in popisovanja, šteje npr. kar okoli 6.600 škatel, fond Skupščine RS

pa 200 škatel. Za urejanje teh gradiv pa ni dovolj kadrov in raziskovalci objektivno ne morejo upati na takojšnje izboljšanje teh razmer, čeprav je npr. delovni popis za fond vlade že narejen.

Med obsežna gradiva sodi fond Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva, s približno 2.000 škatlami; gradivo je v glavnem že urejeno in popisano. Na to gradivo se je v preteklosti gledalo morda nekoliko podcenjujoče, v novejšem obdobju pa ga raziskovalci vedno bolj upoštevajo oziroma mu pripisujejo pomen, saj je SZDL obravnavala vsa vprašanja družbenega življenja, marsikdaj z nekoliko bolj pretanjenim poslušom za človeka, kot nekatere druge organizacije. Precej obsežno je tudi gradivo v fondu Republiški svet Zveze sindikatov Slovenije, tj. organizacije, ki je v novih razmerah izgubila klasično vlogo sindikata in postala organizacija razreda na oblasti, t.i. «šola komunizma» oziroma «šola samoupravljanja», ki mora poskrbeti za ustrezno politično vzgojo svojih članov in so predstavljaleno od množičnih oziroma družbenopolitičnih organizacij. Tudi ta fond je v sklepni fazi urejevanja in popisovanja; gradivo do leta 1965 (okoli 550 škatel) je že popisano, za ostalo gradivo obstojijo natančni prevzemni sezname.

V.

Z nastankom samostojne slovenske države, s političnimi in nasploh družbenimi spremembami ter posledicami tranzicije je prenehala obstajati vrsta ustanov (družbenopolitične organizacije, samoupravne skupnosti), številna podjetja so propadla zaradi stečajev ali preoblikovala svoj pravni položaj. S prevzemom teh gradiv v arhivske ustanove in oblikovanjem novih fondov, so raziskovalci dobili nove možnosti za raziskavo sedaj zgodovinsko zaključenega obdobja. Procesi, ki so sledili osamosvojitvi Republike Slovenije, so se tudi v strokovnem smislu močno «dotaknili» tako arhivistov kot raziskovalcev. Prvi so bili soočeni z množico gradiv, ki so jih morali po hitrem postopku sprejemati v arhivske ustanove, zakonodaja o denacionalizaciji in popravil drugih krivic pa jih je pogosto postavljala bolj v vlogo operativnega uradnika kot arhivskega raziskovalca. Posledično je prišlo do začasnega zastoja v tempu urejevanja arhivskih fondov. Novo obdobje je prineslo tudi inkorporacijo t.i. specialnih arhivov v Arhiv Republike Slovenije in s tem vsem raziskovalcem omogočilo enako dostopnost do njihovih fondov in zbirk; sprememba v smislu odprtosti pa je dejansko prišla do izraza le pri Arhivu Republiškega sekretariata za notranje zadeve (tu je npr. prišlo do uničevanja določenih gradiv ob spremembah 1990 in 1991, pa tudi že prej), ne pa pri Zgodovinskem arhivu CK ZKS, ki je že pred političnimi spremembami raziskovalcem na široko odprl svoja vrata¹¹. Po ocenah arhivistov je za arhive med največje probleme tranzicijskega obdobja predstavljalo propadanje velikih realsocialističnih gospodarskih kompleksov in njihovih prestrukturiranj, ko so se arhivisti znašli pred urgentno nalogo reševanja arhivskega in dokumentarnega gradiva; rešili so velik del tega gradiva (ne pa v celoti), za kar jim gre vse priznanje¹². Ker ni bilo mogoče vedno pravočasno zagotoviti prevzemov gradiv, se je dogajalo, da so v tem prehodnem obdobju začeli izginjati deli gradiv tudi pomembnih državnih institucij¹³. Raziskovalnemu delu je bila s tem prizadejana nepopravljiva škoda, arhivi pa bodo po

11. Darinka Drnovšek: *Uporaba partijskega gradiva nekoč in danes*; Ljuba Dornik Šubelj: *Arhiv RSNZ (AS 1931) in njegova uporaba* (Oboje v *Arhivi in uporabniki : Arhivi in zgodovinopisje*, Ptuj 2001).

12. Peter Pavel Klasinc: *Tranzicija v arhivih in arhivskih službah (s posebnim poudarkom na usodi fondov s področja gospodarstva)*. V *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 2004, štr. 2-3.

13. Jelka Melik: *Arhivi in državljani*. V *Arhivi in uporabniki : Arhivi in zgodovinopisje*, Ptuj 2001, str. 51.

nepotrebno hranili okrnjeno kulturno dediščino.

Velja še izrecno poudariti, da je raziskovalcem omogočena, vsaj v določeni meri, uporaba tudi že tistega gradiva organov državne uprave, ki še ni prevzeto v arhiv, ki se torej nahaja še pri ustvarjalcih in le-ti ne uveljavljajo zakonskega določila, da gradivo, ki ob svojem nastanku ni bilo namenjeno javnosti, ostane 30 let nedostopno za javnost. Vendar o možnosti vpogleda odločajo odgovorne osebe teh organov (minister, predstojnik). Največ uporabnikov koristi oziroma dobi možnost vpogleda v najnovejše gradivo v Državnem zboru RS, Uradu predsednika RS in Ministrstvu za zunanje zadeve. Precej interesa je med zgodovinarji še za gradivo na Ministrstvu za obrambo in Ministrstvu za notranje zadeve.

Ugotovimo lahko, da je velik del arhivskega gradiva za obdobje novejših zgodovine raziskovalcem dostopen. Tozadevno sodi slovenska zakonodaja gotovo med precej odprte. Z demokratizacijo se dostop do arhivov sicer uvršča med demokratične standarde, vendar pa hkrati iz demokratičnih pravic izhajajo tudi omejitve zaradi varstva osebnih podatkov, pravic predajnika zasebnega arhivskega gradiva, da določi pogoje uporabe arhivskega gradiva itd.

Ker arhivske ustanove praviloma prevzemajo celotno arhivsko gradivo javnopравnih oseb v nekem zaokroženem časovnem obdobju, je v teh prevzemih zajeto tudi tajno gradivo, ne glede na rok in stopnjo tajnosti. Ugotovitve dostopnosti so v zapisniku o izročitvi oziroma prevzemu gradiva jasno podane, gradivo pa je označeno kot tajno in zaupno¹⁴. V 65. členu Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA) so opredeljene zvrsti gradiva, ki jih je šteti za zaupne in so dostopne po 40 letih, kadar gre za podatke, katerih razkritje bi ogrožalo varnost države in njene vitalne interese, oziroma 75 let po nastanku, če vsebujejo občutljive osebne podatke. Brez omejitve je uporaba gradiva nekdanjih družbenopolitičnih organizacij. Brez omejitve se uporablja tudi gradivo organov notranjih zadev, pravosodnih organov, obveščevalno varnostnih služb, vendar pod pogojem, da ne vsebujejo občutljivih osebnih podatkov pridobljenih na osnovi kršenja človekovih pravic in temeljnih svoboščin in se nanašajo na osebe, ki niso bile nosilke javnih funkcij. V primerih, ko je uporaba gradiva potrebna za dosego znanstvenega cilja, oziroma ko javni interesi prevladajo nad osebnimi interesi, pa je mogoče časovne roke nedostopnosti skrajšati¹⁵. V takšnih primerih odloča Vlada RS na predlog uporabnika in na podlagi mnenja arhivske komisije, ki deluje pri ARS kot strokovno in posvetovalno telo¹⁶. V obdobju 2006-2009 je komisija obravnavala 5 prošenj raziskovalcev kulturne in politične zgodovine in vsi so dobili gradivo na vpogled¹⁷. Tudi to dejstvo potrjuje splošno oceno, da so arhivi v Sloveniji v primerjavi z drugimi državami sorazmerno široko odprti. Arhivska komisija je zaradi izraženih interesov uporabe gradiva sodb Uprave za izvrševanje kazenskih sankcij od leta 1945 dalje (tudi skupinskih sodb) uredila njeno uporabo na način, ki omogoča ne le posameznikom dostop v celoti zaradi uveljavljanja pravic v uradnih postopkih, če izkažejo upravičen pravni interes, ampak tudi raziskovalcem v znanstvenoraziskovalne namene.

14. Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva UR. L. RS št. 86/2006, 28. člen.

15. 66. člen ZVDAGA Ur. L. 30/2006.

16. Uredba..čl. 127-134.

17. Podatke posredovala Marija Grabnar iz ARS, za kar se omenjenemu arhivu prijazno zahvaljujem.

Literatura:

- Ciperle Jože: *Evropski univerzitetni arhivi ter arhiv in muzej Univerze v Ljubljani*. V: *Razmere v arhivskih depojih : (Ne)znano v arhivskih fondih in zbirkah : Mednarodno sodelovanje*. 23. zborovanje Arhivskega društva Slovenije. Velenje 2007, str. 212-218.
- Dornik Šubelj Ljuba: *Podatki o kršitvah človekovih pravic v času druge svetovne vojne v fondu Dravskih elektrarn*. V: *Razmere v arhivskih depojih : (Ne)znano v arhivskih fondih in zbirkah : Mednarodno sodelovanje*. 23. zborovanje Arhivskega društva Slovenije. Velenje 2007, str. 186-180.
- Dornik Šubelj Ljuba: *Arhiv RSNZ (AS 1931) in njegova uporaba*. V: *Arhivi in uporabniki : Arhivi in zgodovinopisje*. 20. zborovanje Arhivskega društva Slovenije. Ptuj 2001, str. 89-93.
- Drnovšek Darinka: *Uporaba partijskega gradiva nekoč in danes*. V: *Arhivi in uporabniki : Arhivi in zgodovinopisje*. 20. zborovanje Arhivskega društva Slovenije. Ptuj 2001, str. 85-88.
- Ferenc Tone: *Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja*. V: *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, Ljubljana 1960.
- Gabrič Aleš: *Uporabnik v arhivu - izgubljen ali doma?* V: *Arhivi in uporabniki : Arhivi in zgodovinopisje*. 20. zborovanje Arhivskega društva Slovenije. Ptuj 2001, str. 45-46.
- Gombač Metka, Jeraj Mateja, Marija Oblak Čarni: *Fondi in zbirke mladinskih organizacij v Arhivu Republike Slovenije (1941-1965)*. Ljubljana 2000.
- Gotovina Vesna: *Uporaba arhivskega gradiva pred prevzemom v Arhiv RS*. V: *Arhivi in uporabniki : Arhivi in zgodovinopisje*. 20. zborovanje Arhivskega društva Slovenije, Ptuj 2001, str. 68, 69.
- Hernja Masten Marija: *Vzgoja uporabnika v dobrega raziskovalca (je včasih v rokah arhivskega delava)*. V: *Arhivi in uporabniki : Arhivi in zgodovinopisje*. 20. zborovanje Arhivskega društva Slovenije, Ptuj 2001, str. 70-77.
- Jeraj Mateja: *Republiški svet Zveze sindikatov Slovenije s predhodniki*. 1. del: 1945-1949. Inventar. Ljubljana 1988.
- Klasinc Peter Pavel: *Tranzicija v arhivih in arhivskih službah (s posebnim poudarkom na usodi fondov s področja gospodarstva)*. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 2004, št. 2-3.
- Kološa Vladimir: *Banski svet Dravske banovine*. Inventar. Ljubljana 1980.
- Kozina Brane: *Republiški upravni organi v LRS od 1945 do 1953*. Ljubljana 1996.
- Luthar Oto, Šašel Kos Marjeta, Grošelj Nada, Pobežin Gregor: *Zgodovina historične misli : Od Homerja do začetka 21. stoletja*, Ljubljana 2006.
- Melik Jelka: *Arhivi in državljani*. V: *Arhivi in uporabniki : Arhivi in zgodovinopisje*. 20. zborovanje Arhivskega društva Slovenije. Ptuj 2001, str. 51-55.
- Semlič Rajh Zdenka: *Zakonska ureditev vprašanja dostopa do arhivskega gradiva*. V: «Atlanti, Review for modern archival theory and practice», Trieste 2006, str. 219-238.
- Slovenska novejša zgodovina : *Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848-1992*. [več avtorjev] Ljubljana 2005.
- Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva (Uradni list RS št. 86/2006)*. V: *Arhivski predpisi v Republiki Sloveniji*, Ljubljana 2007, str. 88-160.
- Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije, I-III*, Ljubljana 1999.
- Vodnik po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva Ptuj*, Ptuj 1985.
- Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor*, Maribor 1990.
- Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva v Celju*, Celje 1997.
- Vodnik po fondih Zgodovinskega arhiva Ljubljana*, Ljubljana 1980.
- Zajc Cizelj Ivanka: *SZDL Celje, bogastvo podatkov in pestrost virov*. V: *Razmere v arhivskih depojih : (Ne)znano v arhivskih fondih in zbirkah : Mednarodno sodelovanje*. 23. zborovanje Arhivskega društva Slovenije Zbornik referatov, Velenje 2007, str. 190-196.
- Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih - ZVDAGA (Uradni list RS št. 30/2006)*. V: *Arhivski predpisi v Republiki Sloveniji*, Ljubljana 2007, str. 44-87.

